

توانمندسازی زنان در صنعت گردشگری و مهمان‌نوازی ایران

نسرین کاظمی^۱، استادیار گروه مدیریت گردشگری، دانشکدگان مدیریت، دانشگاه تهران، ایران

علیرضا علی‌نژادی، دانشجوی کارشناسی‌ارشد گروه مدیریت گردشگری، دانشکدگان مدیریت، دانشگاه تهران، ایران

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۵/۲۹

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۱۲/۲

چکیده

نظر به جایگاه ویژه زنان در صنعت گردشگری، مطالعه حاضر به دنبال ارائه چارچوبی منسجم از توانمندسازی زنان در این صنعت است. پژوهش حاضر مطالعه‌ای کیفی مبتنی بر مرور سیستماتیک با استفاده از چارچوب دلوردس کالیستو و سرکار^۲ (۲۰۲۴) است؛ این چارچوب با رویکرد استقرایی به پاسخ سؤالاتی که ادبیات پژوهش در رابطه با موضوعی ارائه می‌دهد، می‌پردازد. با توجه به تأثیرگذاری شرایط فرهنگی، اقتصادی و سیاسی جوامع بر توانمندسازی، جستجو در معتبرترین پایگاه‌های علمی نمایه‌کننده پژوهش‌های ملی انجام شد تا بتوان نتایجی جامع در رابطه با موضوع در ادبیات علمی ایران به دست آورد. پژوهش‌های توانمندسازی زنان در گردشگری موضوعی نسبتاً نوین در ایران است. یافته‌ها غلبه رویکرد جغرافیایی را نشان می‌دهند و در مجموع بر پنج خوشه موضوعی شامل توانمندسازی زنان در مقصدهای گردشگری روستایی، مهارت‌محوری، گونه‌های گردشگری و توانمندسازی زنان بویژه آموزش، حفاظت و مشارکت در اکوتوریسم، کارآفرینی و توسعه پایدار گردشگری تأکید دارند. همچنین، یافته‌ها حاکی از ابعاد مختلف در توانمندسازی زنان است که منزلت اجتماعی، قدرت، خودکفایی و عزت‌نفس آنان را ارتقا می‌دهد. آنچه که ادبیات علمی کشور در رابطه با موضوع بیشتر بر آن تمرکز داشته، چگونگی توانمندسازی است که با تأکید بر اشتغال، آموزش، ظرفیت‌سازی، انگیزش، مدیریت، برنامه‌ریزی و چارچوب‌های سیاستی، رویکردی جامع و چندوجهی را برای توانمندسازی زنان نشان می‌دهد. مطالعات ملی در این حوزه در مراحل ابتدایی قرار دارد. اهمیت این مسأله بدان دلیل است که علیرغم افزایش اشتغال زنان در گردشگری، هنوز از پتانسیل این صنعت به درستی برای توانمندسازی آنان استفاده نشده است.

کلیدواژه‌ها: توانمندسازی، تحلیل جنسیتی، زنان، صنعت گردشگری و مهمان‌نوازی، ایران

مقدمه

توانمندسازی زنان، به عنوان یکی از ارکان توسعه گردشگری پایدار، در پنجمین هدف از دستور کار توسعه سازمان ملل متحد تحت عنوان «برابری جنسیتی و توانمندسازی زنان» مورد تأکید قرار گرفته است. در این راستا، گردشگری با ایجاد فرصت‌های برابر و تامین معیشت نقش بسزایی در توانمندسازی زنان ایفا نموده است (نسانی^۱ و همکاران، ۲۰۱۹؛ ابوشاک^۲ و همکاران، ۲۰۲۱). اهمیت این موضوع به حدی است که سازمان جهانی گردشگری با شعار «درهای گشوده گردشگری به روی زنان» در سال ۲۰۰۷ توجه جهانی را به این موضوع جلب نمود (باسوری و وطنخواه کلوزی، ۱۳۹۴).

اکنون توانمندسازی زنان، یکی از متغیرهای توسعه در جهان شناخته می‌شود. این مفهوم با کاهش چشم‌گیر نابرابری‌های جنسیتی، ارتباطی تنگاتنگ با توسعه اقتصادی داشته و پتانسیل آن را دارد تا به پیشرفت جوامع کمک نماید. از این رو، تشویق زنان به مشارکت فعال در عرصه‌های اجتماعی و اقتصادی، گامی مهم در تحقق اهداف توسعه هزاره ۲۰۲۰، به ویژه ترویج برابری جنسیتی و توانمندسازی زنان در کشورهای درحال توسعه محسوب می‌شود (سالتانا^۳ و همکاران، ۲۰۲۳). زنان، نیمی از جمعیت جهان و بنابراین نیمی از نیروی انسانی موجود را تشکیل می‌دهند؛ لذا، توانمندسازی این بخش عظیم از جامعه، نه یک انتخاب، بلکه ضرورتی اجتناب‌ناپذیر برای مقابله با چالش‌های جهانی نظیر تغییرات اقلیمی، فقر، خشونت علیه زنان و دستیابی به توسعه پایدار است (بلوسکر^۴ و همکاران، ۲۰۲۴). همچنین، توانمندسازی زنان، حقوق اساسی آنان از جمله مشارکت در سیاست، دسترسی به آموزش، کسب فرصت‌های شغلی شایسته و افزایش آگاهی برای ارتقاء کیفیت زندگی را تضمین می‌نماید (جی^۵ و همکاران، ۲۰۲۳).

مطالعات متعددی در حوزه گردشگری به بررسی ابعاد مختلف توانمندسازی زنان، شامل توانمندسازی

1. Nassani
2. Abou-Shouk
3. Sultana
4. Beloskar
5. Jie

اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و روان‌شناختی پرداخته‌اند؛ در این بین بعد روان‌شناختی، از نگرش‌های نوین در مدیریت منابع انسانی به شمار می‌آید. در هر حال، اگرچه دستمزدهای پایین، غیررسمی (فاقد بیمه) و فصلی بودن بسیاری از مشاغل گردشگری، ابهاماتی را در خصوص میزان و کیفیت توانمندسازی ایجاد می‌کنند، اما فرصت‌های شغلی متنوع در بخش‌های اقامتی و پذیرایی همراه با تقاضای رو به رشد گردشگران، زمینه‌های مساعدی را برای اشتغال، رشد اقتصادی، کاهش فقر، حضور فعال در جامعه، بهبود رفاه و در نهایت توانمندسازی زنان فراهم آورده‌اند (بوزرجمهری و همکاران، ۱۴۰۱).

علاوه بر این، توسعه صنعت گردشگری از طریق افزایش قدرت تصمیم‌گیری و کنترل زنان بر منابع، نقش مؤثری در توانمندسازی آنان ایفا می‌کند (شمس‌الدینی و دهقانی، ۱۴۰۳). شواهد موجود بیانگر یک رابطه دوسویه و هم‌افزا بین گردشگری و توانمندسازی زنان است؛ به گونه‌ای که نه تنها گردشگری به توانمندسازی زنان کمک می‌کند، بلکه مشارکت فعال زنان نیز به عنوان یک گام اساسی در جهت دستیابی به اهداف توسعه گردشگری پایدار تلقی می‌گردد (یاسوری و وطنخواه کلورزی، ۱۳۹۴).

در هر حال، اهمیت توانمندسازی برای توسعه و گردشگری و همبستگی بین آن‌ها با جلب نظر محققان مختلف مطالعاتی را در پی داشته که به دلیل عدم وجود مروری جامع بر این مطالعات در کشور، مانیفستی را در این زمینه ارائه نمی‌دهد. از این‌رو، مطالعه حاضر با مرور سیستماتیک مطالعات ملی مرتبط با توانمندسازی زنان و گردشگری به دنبال ارائه یک دیدگاه منسجم و ساختاریافته از وضعیت کنونی پژوهش‌ها در این حوزه است. هدف اصلی این پژوهش، تحلیل دانش موجود در این زمینه و آشکار ساختن نتایج و مفاهیم غالب در مطالعات مرتبط است. بدین منظور، با استفاده از چارچوب مرور سیستماتیک دلوردس کالیستو و سرکار^۱ (۲۰۲۴) سوالات اصلی که اغلب پژوهش‌ها به دنبال پاسخگویی بدان‌ها هستند شناسایی و با دسته‌بندی نتایج مسیر رفته پژوهشی در حیطه مورد نظر، با رویکرد استقرایی

استخراج شده تا ضمن ارائه پیشنهادات سیاستی، افق پیش‌رو برای علاقمندان ترسیم شود. علت تمرکز بر پژوهش‌های انجام شده در ایران تأثیرگذاری زمینه‌های اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی هر کشوری بر توانمندسازی است؛ بدین ترتیب، نتایجی مطابق با شرایط ایران بدست خواهد آمد. انتظار می‌رود نتایج این پژوهش نه تنها به غنای نظری حوزه توانمندسازی زنان و گردشگری کمک نمایند، بلکه بینش‌های ارزشمندی را برای اقدامات و مداخلات مؤثرتر در اختیار سیاست‌گذاران و فعالان این صنعت قرار دهند. این موضوع از آن روی اهمیت دارد که با وجود زمینه‌ها، قابلیت‌ها و علاقمندی زنان به مشارکت در توسعه گردشگری، کارآفرینی، نیاز به اشتغال، کسب درآمد و توانمند شدن، هنوز این صنعت نتوانسته است سهم قابل‌پذیرشی در زمینه‌های اشاره شده، با توجه به پتانسیل‌های بالقوه گردشگری در ایران ایفا کند (یاسوری و وطنخواه کلورزی، ۱۳۹۴).

مبانی نظری و پیشینه‌ی پژوهش

با وجود تنوع دیدگاه‌ها در رابطه با توانمندسازی زنان، تعریف نایلا کابیر^۱ پراستادترین تعریف موجود است. او توانمندسازی را فرآیندی برای گسترش توانایی افراد در اتخاذ انتخاب‌های استراتژیک زندگی، به‌ویژه در شرایطی که این توانایی از آن‌ها سلب شده است، می‌داند. توانمندسازی عمدتاً به معنای فراهم آوردن فضایی برای خلق و اجرای ایده‌ها و تشویق افراد به مشارکت فعال در تصمیم‌گیری‌ها است. بنابراین، توانمندسازی، رویکردی برای انگیزش در آزادسازی نیروهای درونی و شکوفایی استعدادها، توانایی‌ها و شایستگی‌های افراد به شمار می‌آید (حیدری‌ساربان و ملکی، ۱۳۹۴). توانمندسازی تحت تأثیر عواملی همچون اختیار، منابع، اطلاعات و دستاوردها (کابیر، ۲۰۰۵) شامل قدرت‌بخشی، حق انتخاب و اعطای مسئولیت می‌شود (بوزرجمهری و همکاران، ۱۴۰۱؛ نوغانی دخت‌بهمنی و همکاران، ۱۳۹۳).

تا کنون توانمندسازی زنان در حوزه‌های اقتصادی، اجتماعی و سیاسی نمود یافته است. در بعد اقتصادی،

توانمندسازی با افزایش دسترسی زنان به آموزش و فرصت‌های شغلی نه تنها منجر به بهبود رفاه خانواده و ریشه‌کنی فقر می‌شود بلکه با کاهش نابرابری‌های جنسیتی نقش بسزایی در توسعه ملی ایفا می‌کند (چیپلانکار و شایکج،^۱ ۲۰۲۰). از سوی دیگر، توانمندسازی اجتماعی- سیاسی زنان برای رشد متوازن و هماهنگ ملی ضروری است، زیرا توسعه واقعی با مشارکت برابر زنان در فرآیندهای تصمیم‌گیری و برنامه‌ریزی تحقق می‌یابد (اگنی‌هوتری،^۲ ۲۰۲۱). با این حال، توانمندسازی زنان با چالش‌های متعددی روبرو است. توجه اندک به زمینه‌های اجتماعی- فرهنگی باعث نادیده گرفتن تجربه‌های متفاوت زنان از نژادها، اقوام و طبقات اجتماعی مختلف می‌شود و در نتیجه، اثربخشی سیاست‌های توانمندسازی را کاهش می‌دهد، به‌ویژه برای زنانی که در جوامع محروم با چالش‌هایی چون کمبود آموزش، نبود حمایت خانوادگی و محدودیت‌های اقتصادی مواجه‌اند (هوسانی^۳ و همکاران، ۲۰۲۴). دسترسی و کنترل زنان بر منابع اقتصادی و مالی نقش اساسی در توانمندسازی آنان دارد، اما زنان با چالش‌هایی همچون محدودیت در دسترسی به منابع، آموزش و هنجارهای اجتماعی- فرهنگی مواجه هستند (یجیت،^۴ ۲۰۲۴؛ بوبک^۵ و همکاران، ۲۰۲۳). با وجود ارتقای سطوح تحصیلی زنان، بسیاری از آنان به دلیل سلطه هنجارهای جنسیتی قادر به بهره‌بردن از آموزش خود برای پیشرفت اجتماعی نیستند. ساختارهای سنتی مردسالار و انتظارات اجتماعی تثبیت شده، مسیر پیشرفت حرفه‌ای زنان و آزادی عمل آنها را محدود ساخته است (رانائ^۶ و همکاران، ۲۰۲۵). نظر به چنین چالش‌هایی توانمندسازی زنان مستلزم حمایت‌های نهادی از جمله اجرای قوانین، بهبود نظام آموزشی و تدوین سیاست‌های هدفمند در زمینه‌های اجتماعی و سیاسی است (ال‌حسن^۷ و همکاران، ۲۰۲۴).

1. Chiplunkar & Shaikj
2. Agnihotri
3. Hossain
4. Yigit
5. Bobek
6. Rana
7. El Hassan

در صنعت گردشگری و مهمان‌نوازی، توانمندسازی زنان پاسخی به فقر و محرومیت اجتماعی آنان است (شمس‌الدینی و دهقانی، ۱۴۰۳). از این‌رو، برخی محققان به تحلیل تأثیر گردشگری بر توانمندسازی زنان پرداخته‌اند. نتایج پژوهش‌های مرتبط نشان می‌دهند که تنوع درآمدی، ایجاد فرصت‌های شغلی جدید و رفاه نسبی در نتیجه اشتغال در کسب‌وکارهای گردشگری زمینه‌ساز توانمندسازی زنان است (خواجه شاهکویی و همکاران، ۱۳۹۱). آنچه که در پژوهش‌های مرتبط با گردشگری و توانمندسازی مشهود است تأکید بر اهمیت اشتغال و کسب درآمد است حال آن‌که نوع و کیفیت اشتغال بر توانمندی زنان تأثیر می‌گذارد. بر این اساس، کریشنا^۱ (۲۰۱۴) سطوح توانمندی زنان را در صورت مالکیت بر کسب‌وکار گردشگری به مراتب بالاتر ارزیابی می‌کند. این مسئله بر توانمندسازی اقتصادی تأکید دارد که حاصل ورود به بازار کار، خودکفایی، کسب درآمد، دسترسی به منابع تولیدی و سرمایه است و سبب افزایش نقش زنان در تصمیم‌گیری‌های فردی، خانوادگی و اجتماعی می‌شود (موسوته و لسی،^۲ ۲۰۱۵). برخی از مطالعات، توانمندسازی اقتصادی زنان در نتیجه فعالیت در گردشگری و مهمان‌نوازی را در سطح پایینی دانسته‌اند؛ این امر عمدتاً به دلیل اشتغال غیرمستقیم، دستمزدهای پایین، ضعف نقش مدیریتی و عاملیتی زنان است (نوغانی دخت‌بهمنی و همکاران، ۱۳۹۳؛ بوزرجمهری و همکاران، ۱۴۰۱). بنابراین، توانمندی اقتصادی زنان معلول عوامل مختلفی است. در این راستا مطالعات بر پتانسیل فعالیت‌های کارآفرینانه مرتبط با گردشگری تأکید دارند (ابوشاک و همکاران، ۲۰۲۱؛ فیگورا-دمسیک^۳ و همکاران، ۲۰۲۰).

ابوشاک و همکاران (۲۰۲۱) در مقایسه سه کشور مصر، امارات و عمان، به رتبه بالاتر توانمندی زنان در امارات اشاره می‌کنند و آن را نتیجه اصلاحات دولت امارات متحده عربی برای تأمین حقوق برابر زنان در دسترسی به منابع اقتصادی و فرصت‌های کارآفرینی می‌دانند. دولت مصر با حمایت‌های مالی زنان را

1. Krishna

2. Moswete & Lacey

3. Figueroa-Domecq

تشویق به کارآفرینی می‌کند. وضعیت نامطلوب‌تر عمان در مقایسه با دو کشور دیگر، به گرایش‌های محافظه‌کارانه مردم عمان در خصوص سنت‌ها، آداب و رسوم و جنبه‌های فرهنگی مربوط می‌شود. در نتیجه، توانمندسازی زنان متأثر از فرهنگ جامعه است.

علاوه بر توانمندسازی اقتصادی، گردشگری سبب توانمندسازی اجتماعی و روان‌شناختی زنان نیز می‌شود. گردشگری با ترغیب افراد به فعالیت‌های گروهی، همکاری و تعامل با یکدیگر سبب توانمندی اجتماعی می‌گردد (حیدری‌ساربان و ملکی، ۱۳۹۴). فاضل و رضانی‌فر (۱۳۹۱)، مشارکت زنان در گردشگری و تعامل با گردشگران را سبب تغییر روابط اجتماعی آنان می‌دانند. تعاملات صورت گرفته به تقویت تجربیات فرهنگی (سامیان و همکاران، ۱۳۹۲)، ارتقای آگاهی، عزت‌نفس و منزلت اجتماعی زنان کمک می‌نماید (زارعان و همکاران، ۱۳۹۷). اهمیت توانمندسازی اجتماعی تا حدی است که رزمجو و فیروزآبادی (۱۳۹۹) اشاره می‌کنند افزایش دسترسی زنان به منابع مالی لزوماً سبب توانمندسازی آنان نمی‌شود بلکه این موضوع تابعی از شرایط فرهنگی و اجتماعی، سطح تحصیلات، سیاست‌های جنسیتی دولت‌ها، مالکیت بر سرمایه‌ها و آگاهی‌های جنسیتی است.

نتایج مطالعه بوزرجمهری و همکاران (۱۴۰۱) نشان می‌دهند، تقویت اعتمادبه‌نفس به عنوان یک مولفه اجتماعی- روان‌شناختی در نتیجه اشتغال زنان در بخش اقامتی گردشگری بیش از تأثیر بر توانمندسازی اقتصادی آنان است. این نتیجه معلول تعامل زنان با گردشگران بوده که ارتقای مسئولیت‌پذیری و مشارکت اجتماعی را نیز در پی داشته است. علاوه بر این، شواهدی از تقویت دانش و مهارت در زمینه گردشگری نیز در بین زنان بررسی شده مشاهده نمودند. شاید به همین دلیل است که برخی قدرت اجتماعی را مهم‌ترین شکل توانمندسازی دانسته‌اند (بولی و مک‌گیهو،^۱ ۲۰۱۴). علاوه‌براین، کارآفرینی اجتماعی در گردشگری سبب توانمندسازی زنان می‌گردد (امپامازا،^۲ ۲۰۱۰). از سوی دیگر، بولی^۱ و همکاران (۲۰۱۵)

1. Boley & McGehee

2. Ampumuza

احساس غرور نسبت به میراث و فرهنگ محلی را مهمترین جنبه توانمندسازی روانی زنان در حمایت از توسعه گردشگری می‌دانند.

حمایت از توانمندسازی زنان در هر جامعه‌ای شامل جنبه سیاسی نیز می‌شود؛ این جنبه نیازمند مشارکت زنان در فرآیند تصمیم‌گیری برای حمایت از توسعه گردشگری پایدار است (ابوشاک و همکاران، ۲۰۲۱). در عرصه سیاست، توانمندسازی زنان به عنوان رویکردی برای کمک به استقلال و قدرت آنها در سطوح فردی، سازمانی و اجتماعی مطرح شده است. توانمندسازی سیاسی زنان، فرآیند ایجاد فرصت‌های برابر، شنیده شدن صدای زنان برای ایجاد تغییر و کمک به آنان برای نقش‌آفرینی مؤثر است (الشایر^۲ و همکاران، ۲۰۲۱).

در نهایت، سازمان جهانی گردشگری، کار در صنعت گردشگری را با توجه به فرصت‌های درآمدی متنوع در این صنعت یکی از بهترین راه‌های ترویج توانمندسازی زنان می‌داند (واکوویک^۳ و همکاران، ۲۰۲۳). شواهد تأکیدکننده این وضعیت مطالعه آچاریا و هالپنی^۴ (۲۰۱۳) است که نشان می‌دهد کسب‌وکارهای خرد روشی محبوب برای خوداشتغالی زنان در بسیاری از مقصدهای گردشگری است. مشاغل خرد برای مقصدهای که نمی‌توانند سرمایه‌گذاری‌های زیرساختی گسترده‌ای انجام دهند، بسیار مهم است. همچنین، در جوامع محلی، پیوندی قوی میان ذینفعان محلی و توانمندسازی زنان در گردشگری گزارش شده است. بدین‌منظور داشتن یک رابطه استراتژیک با ذینفعان محلی برای توانمندسازی زنان در گردشگری، به‌ویژه در مناطق روستایی، ضروری است. ساختارهای مردسالارانه در این جوامع اشتغال زنان را محدود ساخته است. بنابراین، توانمندسازی زنان نیازمند ابتکار و نوآوری است (واکوویک و همکاران، ۲۰۲۳).

1. Boley
2. Elshaer
3. Vukovic
4. Acharya & Halpenny

روش تحقیق

پژوهش حاضر مطالعه‌ای کیفی مبتنی بر مرور سیستماتیک با استفاده از چارچوب دلوردس کالیستو و سرکار (۲۰۲۴) است؛ این چارچوب نگاهی از وضعیت پژوهش در زمینه مورد نظر برای تعیین سوالات پاسخ داده شده در ادبیات تحقیق ارائه می‌دهد. بدین ترتیب، چارچوب روشنی برای تعیین پاسخ‌های علمی در رابطه با توانمندسازی زنان در صنعت گردشگری و مهمان‌نوازی ایران (شکل ۱) و ترسیم مسیر آتی پژوهش‌های مرتبط می‌باشد. برای انجام این مرور سیستماتیک با تعیین پایگاه‌های نمایه‌کننده مقالات، کلیدواژه‌های جستجو و معیارهای غربالگری از پروتکل پریزما استفاده شد. در راستای اهداف تحقیق استراتژی جستجو به صورت زیر تعریف شد:

«(زنان) یا «جنسیت» و «صنعت گردشگری» یا «گردشگری» یا «هتلداری» یا «مهمان‌نوازی» یا «هتل» یا «رستوران» یا «اقامتگاه» یا «آژانس‌های مسافرتی» یا «دفاتر خدمات مسافرتی» یا «گردشگر» یا «کسب‌وکارهای گردشگری»

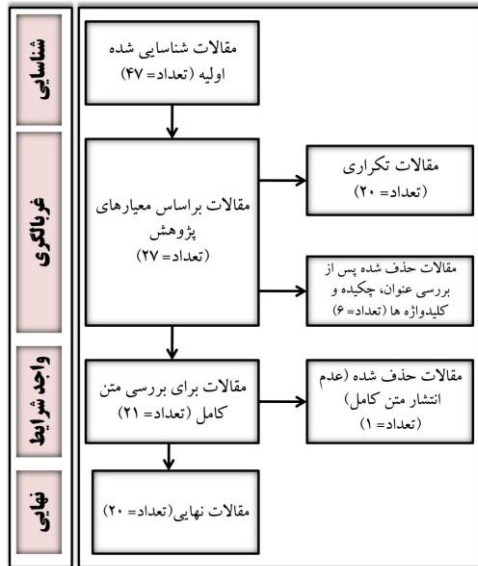
با توجه به تأثیرگذاری شرایط فرهنگی، اقتصادی و سیاسی جوامع بر مسائل اجتماعی، جستجو در معتبرترین پایگاه‌های علمی نمایه‌کننده پژوهش‌های ملی شامل نورمگز، مگ‌ایران، مرکز اطلاعات علمی جهاد دانشگاهی و همچنین گوگل اسکالر انجام شد. هیچ معیار زمانی برای انتخاب مقالات در نظر گرفته نشده تا بتوان نتایجی جامع در رابطه با موضوع مورد بررسی در ادبیات علمی ایران بدست آورد. همچنین، به منظور تمرکز بر معتبرترین پژوهش‌های منتشر شده، مقالات همایش‌ها کنار گذاشته شد و مقالات منتشر شده در نشریات علمی بررسی و تحلیل شدند.

برای اطمینان از جامعیت نتایج جستجو در پایگاه‌های علمی، جستجوی مقالات توسط دو نفر تا پایان اسفند ماه ۱۴۰۳ انجام گرفت. بنابراین، پژوهش‌های منتشر شده پس از این تاریخ، در این مطالعه بررسی نشده‌اند. پس از غربالگری عنوان، کلیدواژه‌ها و چکیده‌ها ۲۱ مقاله مرتبط برای بررسی نهایی انتخاب

شدند. متن کامل این مقالات داندلود و به دقت بررسی شدند. یک مقاله در این مرحله به دلیل عدم انتشار فایل کامل در وبسایت نشریه، کنار گذاشته شدند. در نهایت ۲۰ مقاله بررسی شدند (شکل ۲). در تحلیل نهایی، اطلاعات مربوط به نشریه، سال انتشار، موضوع و حیطه کلی مقالات، اهداف و یافته‌ها در قالب چارچوب اشاره شده استخراج، دسته‌بندی و تحلیل شدند.

شکل ۱. چارچوب نگاشت پژوهش‌های توانمندسازی زنان؛ منبع: یافته های پژوهش

شکل ۲. مراحل مرور سیستماتیک پژوهش؛ منبع: یافته های پژوهش

نتایج

پروفایل مطالعات توانمندسازی زنان در صنعت گردشگری و مهمان‌نوازی ایران

پژوهش‌های توانمندسازی زنان در صنعت گردشگری و مهمان‌نوازی موضوعی نسبتاً نوین در ایران است که اولین بار حدود یک دهه پیش (سال ۱۳۹۳) توجه پژوهشگران را به خود جلب نمود. با وجود اهمیت موضوع، روند زمانی انتشار پژوهش‌های مرتبط (شکل ۳) نشان می‌دهد که همچنان در ادامه توجه چندانی بدان نشده است. بیشترین تعداد مطالعات در دو سال اخیر (۱۴۰۳ و ۱۴۰۲) منتشر شده‌اند. علیرغم اهمیت گردشگری برای توانمندسازی زنان، افزایش اشتغال زنان در کسب‌وکارهای گردشگری و چالش‌های پیش‌روی آنان، اندک مطالعات موجود حاکی از نوپا و در مراحل ابتدایی بودن مطالعات علمی در این

حیطه است. سهم مطالعات در نشریات مختلف (جدول ۱) نشان‌دهنده تسلط رویکرد جغرافیایی در مطالعات توانمندسازی زنان در صنعت گردشگری است؛ ۴۰ درصد از مقالات در نشریات جغرافیایی منتشر شده‌اند. پس از آن نشریات مطالعات زنان و گردشگری با انتشار ۲۵ درصد از مقالات مرتبط، سهم برابری از این حیطه مطالعاتی دارند؛ این وضعیت نشان‌دهنده توجه نسبتاً اندک نشریات گردشگری به یکی از مهم‌ترین موضوعات صنعت گردشگری است. نکته جالب، نشریه مدیریت ورزشی است که همزمان با رشد گردشگری ورزشی در کشور به موضوع توانمندسازی زنان در حیطه‌های مرتبط با این گونه گردشگری توجه نموده است.

یکی از مهم‌ترین موارد در مرور سیستماتیک، دسته‌بندی موضوعی مطالعات در حیطه مورد نظر است. بررسی مطالعات توانمندسازی زنان نشان می‌دهد که می‌توان این مطالعات را در پنج خوشه اصلی دسته‌بندی نمود.

شکل ۳. روند زمانی پژوهش‌های توانمندسازی زنان در صنعت گردشگری و مهمان‌نوازی ایران؛ منبع: یافته‌های پژوهش

جدول ۱. سهم نشریات از پژوهش‌های توانمندسازی زنان در صنعت گردشگری و مهمان‌نوازی ایران

درصد	فراوانی تجمعی	فراوانی	نشریه	زمینه
۴۰	۸	۱	جغرافیا و آمایش شهری منطقه‌ای	جغرافیا
		۱	برنامه‌ریزی فضایی	
		۱	توسعه پایدار محیط جغرافیایی	
		۱	مطالعات جغرافیایی مناطق خشک	
		۱	توسعه فضاهای پیراشهری	
		۱	پژوهش‌های روستایی	
		۲	فصلنامه جغرافیایی فضای گردشگری	
۲۵	۵	۲	زن در توسعه و سیاست	مطالعات زنان
		۱	زن در فرهنگ و هنر	
		۲	زن و جامعه	
۲۵	۵	۱	گردشگری و چشم انداز آینده	گردشگری
		۲	گردشگری و اوقات فراغت	
		۱	پژوهش‌های گردشگری و توسعه پایدار	
		۱	مطالعات اجتماعی گردشگری	
۵	۱	۱	پژوهش‌های نوین در مدیریت کارآفرینی و توسعه کسب‌وکار	مدیریت
۵	۱	۱	مدیریت ورزشی	علوم ورزشی

منبع: یافته‌های پژوهش

خوشه اول؛ توانمندسازی زنان در مقصدهای گردشگری روستایی: بررسی دقیق مطالعات نشان می‌دهد که زنان در مناطق روستایی به دلیل هنجارهای فرهنگی - اجتماعی سنتی جامعه با چالش‌های بیشتری مواجه‌اند؛ حتی برخی از هنجارها نه تنها زنان را به حاشیه رانده بلکه مانع فعالیت آن‌ها در مقصدهای روستایی نیز شده‌اند. نکته قابل توجه در این خوشه موضوعی ارتقای حس تعلق مکانی در زنان روستایی

فعال در گردشگری است. این خوشه نشان می‌دهد که نیاز کسب‌وکارهای خرد گردشگری به سرمایه و تخصص کمتر، آن‌ها را تبدیل به مشاغلی مناسب برای زنان روستایی ساخته است که عمدتاً تخصص، تحصیلات و سرمایه کمی دارند (بوزرجمهری و همکاران، ۱۴۰۱؛ امیدوار و همکاران، ۱۴۰۳؛ نجارزاده و همکاران، ۱۴۰۳). علاوه بر این، مطالعات مرتبط بر کسب درآمد توسط زنان روستایی تأکید داشته‌اند زیرا فعالیت آن‌ها در کشاورزی و دامداری بخشی از کار خانوادگی تلقی شده و عمدتاً درآمدی برای آنان ندارد.

خوشه دوم؛ مهارت‌محوری و توانمندسازی در ارائه خدمات گردشگری: اشتغال درصد قابل توجهی از زنان در بخش اقامتی و پذیرایی و مشاغلی با منزلت شغلی نه چندان جذاب از دیدگاه عموم مردم همچون بخش خانه‌داری واحدهای اقامتی، سبب انتشار مطالعاتی در راستای ارتقای مهارت زنان در گردشگری شده است. این گروه از مطالعات نشان می‌دهند که زنان برای کسب موقعیت‌های شغلی بالاتر از یک سو با کلیشه‌های جنسیتی و از سوی دیگر سطوح پایین مهارت روبرو هستند (علیزاده و همکاران، ۱۴۰۳؛ نوغانی دخت‌بهمنی و همکاران، ۱۳۹۳). از این رو، توسعه دانش شغلی و مهارتی منطبق با بازار معاصر همچون فروش، بازاریابی و فناوری اهمیت دارد. علاوه بر این، توانمندسازی زنان با تسلط فرهنگ مردسالارانه در جامعه سبب مالکیت کمتر آن‌ها بر منابع کسب‌وکار و بازماندن از سطوح شغلی بالاتر همچون مدیریت کسب‌وکارهای گردشگری شده است (شیرمحمدی و همکاران، ۱۴۰۲؛ بوزرجمهری و همکاران، ۱۴۰۱).

خوشه سوم؛ گونه‌های گردشگری و توانمندسازی زنان: یکی از مهم‌ترین گونه‌های گردشگری که توجه پژوهشگران را برای توانمندسازی زنان جلب نموده اکوتوریسم است. توسعه اکوتوریسم با محوریت آموزش، حفاظت و مشارکت برای زنان اهمیت دارد (وثوقی و قاسمی، ۱۳۹۳؛ امیدوار و همکاران، ۱۴۰۳؛ نجارزاده و همکاران، ۱۴۰۳). گردشگری سلامت گونه‌ای دیگر است؛ نظر به اهمیت و ظرفیت گردشگری سلامت و پتانسیل بالای درآمدی آن، نقش‌آفرینی زنان در این حوزه به تغییر نگرش، افزایش خلاقیت و

اعتماد به نفس آنان نیاز دارد (اویسی و همکاران، ۱۴۰۲). پژوهشگران به گردشگری ماجراجویانه و نقش آن در توانمندسازی زنان نیز توجه نموده‌اند. این گونه گردشگری بیشتر از بعد فراهم نمودن فرصت‌های مشارکت در فعالیت‌های ورزشی و تحرکی برای سلامت جسم و روان زنان حائز اهمیت است (صفاری و همکاران، ۱۳۹۹).

خوشه چهارم، کارآفرینی در گردشگری و توانمندسازی زنان: کمبود سرمایه، سطح پایین مشارکت گروهی، تشکلهای یا انجمن‌های محدود در حمایت از زنان در گردشگری، سطوح پایین آگاهی زنان بویژه در جوامع محلی موانعی هستند که کارآفرینی زنان در گردشگری را محدود ساخته‌اند (یاسوری و وطنخواه کلورزی، ۱۳۹۴). این خوشه بر استقلال اقتصادی زنان تأکید بسیار دارد. بدین منظور، نه فقط بر افزایش نرخ اشتغال زنان بدون توجه به کیفیت شغلی بلکه ایجاد فرصت‌های کارآفرینی و مشارکت زنان در کاهش نابرابری‌های جنسیتی که فرصت‌های کارآفرینانه را برای آنان محدود ساخته‌اند، توجه دارد (رنجبری و استعلاجی، ۱۳۹۳). این خوشه با تغییر نگرش زنان در جامعه امروز و افزایش سطوح تحصیلی آنان، رفع تبعیض در تقسیم کار سنتی، توزیع عادلانه منافع گردشگری، رفع تبعیض مالی و نابرابری‌های قانونی-حقوقی را محور قرار می‌دهد (بوزرجمهری و همکاران، ۱۴۰۱).

خوشه پنجم: توانمندسازی زنان و توسعه پایدار گردشگری: این خوشه بر جایگاه و نقش زنان در توسعه پایدار با توجه به اهمیت مشارکت عمومی برای توسعه پایدار و تأکیدی که بر زنان در اجلاس‌های مرتبط شده است، تمرکز دارد. شواهد بسیاری بر سهم قابل توجه زنان در مدیریت و حفاظت از محیط‌زیست موجود است؛ به طوری که دستور کار ۲۱ اجلاس سازمان ملل، زنان را یکی از گروه‌های اصلی در دستیابی به توسعه پایدار، معرفی می‌کند. یکی از مهم‌ترین دلایل این تأکید مسئولیت‌پذیری و نقش‌های سنتی زنان در خانواده و جامعه است. بنابراین، توانمندسازی زنان از طریق ارتقای آگاهی و دانش آنان و ارائه

آموزش‌های مرتبط با پایداری در مشاغل و کسب‌وکارهای گردشگری اهمیت دارد (علیزاده و همکاران، ۱۴۰۳؛ شفیع‌ی‌ثابت و اکرمی، ۱۴۰۲).

چارچوب توانمندسازی زنان در صنعت گردشگری و مهمان‌نوازی ایران

بر مبنای چارچوب مرور سیستماتیک دلوردس کالیستو و سرکار (۲۰۲۴)، پژوهش‌های علمی در زمینه توانمندسازی زنان در صنعت گردشگری و مهمان‌نوازی ایران به شش سوال اصلی پاسخ می‌دهند. نتایج نشان می‌دهند تأکید اصلی پژوهش‌ها بر شیوه‌های توانمندسازی بوده است (جدول ۲).

جدول ۲. مطالعات توانمندسازی زنان و پاسخ به شش سوال اصلی

سؤالات	پاسخ
<p>چه ابعادی و برای چه؟</p> <p>What?</p>	<p>بعد اقتصادی (استقلال مالی، کاهش فقر زنانه، تنوع درآمدی، ارتقای کیفیت شغلی، نقش‌آفرینی راهبردی زنان)</p> <p>بعد اجتماعی (حس تعلق مکانی، مشارکت، کاهش تبعیض‌های جنسیتی، ارتقای کیفیت زندگی، حق انتخاب زنان، منزلت اجتماعی، هویت)</p> <p>بعد شناختی (عزت نفس و غرور، خودباوری، خودکفایی، کنترل به آینده)</p> <p>بعد فرهنگی (حفاظت از میراث فرهنگی، اصلاح هنجارهای فرهنگی محدودکننده)</p> <p>بعد سیاسی (توزیع و انتقال قدرت: قدرت دادن نه فقط برابری، عدالت، شنیده شدن صدای زنان، قدرت چانه‌زنی، قدرت تصمیم‌گیری)</p> <p>بعد محیطی (توسعه پایدار، حفاظت از منابع طبیعی، حفظ دانش بومی)</p>
<p>چرا؟</p> <p>Why?</p>	<p>روند افزایشی تقاضای گردشگری</p> <p>نیاز به سرمایه اندک</p> <p>ریسک نسبتاً پایین کسب‌وکارهای خرد گردشگری</p> <p>مسئولیت‌پذیری زنان</p> <p>سهم قابل توجه زنان در اشتغال‌های گردشگری</p> <p>پتانسیل گردشگری (طیف گسترده‌ای از مشاغل مستقیم و غیرمستقیم)</p> <p>انعطاف‌پذیری (تناسب با نقش زن در خانواده)</p> <p>زوده بازده بودن کسب‌وکارهای گردشگری</p>

ادامه جدول ۲. مطالعات توانمندسازی زنان و پاسخ به شش سوال اصلی

پاسخ	سؤالات	
<p>بهنگام: ضعف عملکرد شغلی سطوح تحصیلی پایین تعارض‌های شغلی و فشارهای روحی- روانی سطوح پایین درآمدی و ناامنی شغلی نابرابری‌های جنسیتی حقوق نابرابر ضعف و نوسانات بازار</p>	چه وقت؟	When?
<p>مقصد‌های گردشگری روستایی و محروم مقصد‌های اکوتوریستی محیط‌های کاری فرساینده</p>	کجا؟	Where?
<p>خانواده مدیران کسب‌وکارهای گردشگری دولت و مقامات دولتی در سطوح ملی و محلی سازمان‌های گردشگری بخش خصوصی جامعه محلی سازمان‌های مردم‌نهاد سهامداران محلی بانک‌ها و مؤسسات اعتباری</p>	چه افرادی/ سازمان‌هایی...؟	Who?
<p>اشتغال (ایجاد فرصت‌های شغلی؛ توسعه کسب‌وکارهای کوچک همچون اقامتگاه‌های بوم‌گردی، تغییر شرایط اشتغال گردشگری از حالت غیررسمی به رسمی برای مثال با بیمه (رسمیت‌بخشی به مشاغل خدماتی)، تغییر تقسیم کار سنتی) آموزش (تقویت تفکر حل مسئله و رویارویی با چالش‌های، آموزش مهارتی، آموزش نوآوری و خلاقیت، ارتقای سطوح تحصیلی) انگیزش (محرک‌های انگیزشی، آگاهی از استعدادهای درونی، افزایش اعتمادبه‌نفس، مبادلات فرهنگی- اجتماعی، الگوسازی)</p>	چطور؟	How?

ادامه جدول ۲. مطالعات توانمندسازی زنان و پاسخ به شش سوال اصلی

پاسخ	سؤالات	
<p>ظرفیت‌سازی (ارائه تسهیلات و اعتبارات مالی ویژه زنان، تعیین مشوق‌های مالی و غیرمالی، طرح‌های خوداشتغالی، رفع موانع کارآفرینی، افزایش مالکیت زنان بر منابع و سرمایه، حمایت خانواده و جامعه، تشکل‌ها/انجمن‌های حامی زنان، همکاری و شبکه‌سازی، مشاوره‌های کسب‌وکار و حقوقی، دسترسی به اطلاعات، اطلاع‌رسانی، بهبود دسترسی‌ها برای مثال دسترسی به منابع مالی و فناوری)</p> <p>سیاستی (اصلاح سیاست‌های جنسیتی دولت، تغییر هنجارهای مردسالارانه، اصلاح نابرابری درآمدی بین زنان و مردان، نظارت قانونی، کاهش تسلط نخبگان و ثروتمندان، حکمرانی خوب، شفافیت قانونی، استمرار وعده‌های و سیاست‌های حمایتی از زنان)</p> <p>مدیریت و برنامه‌ریزی (توسعه الگوی گردشگری اجتماع‌محور، تقویت برنامه‌ریزی نامتمرکز و رویکرد پایین به بالا، تسهیلگری)</p>	چطور؟	How?

منبع: یافته‌های پژوهش

چه ابعادی و برای چه؟ توانمندسازی زنان در صنعت گردشگری مفهومی چندوجهی است که ابعاد مختلفی را در بر می‌گیرد و هر یک از آن‌ها برای ارتقای جایگاه و نقش زنان در این صنعت از اهمیت ویژه‌ای برخوردارند. بعد اقتصادی توانمندسازی زنان در این صنعت شامل استقلال مالی از طریق مشاغل پایدار در هتل‌ها، رستوران‌ها و سایر بخش‌های گردشگری، کاهش فقر زنانه با ایجاد فرصت‌های شغلی و درآمدی و ارتقای کیفیت شغلی آنان (مانند دسترسی به مشاغل مدیریتی و تخصصی) است که برای نقش‌آفرینی راهبردی آنان در توسعه صنعت گردشگری حیاتی است (شمس‌الدینی و دهقانی، ۱۴۰۳؛ نعمتی و غلیزاده، ۱۴۰۳). علاوه بر این، بعد اجتماعی که شامل ارتقای حس تعلق مکانی (بوزرجمهری و همکاران، ۱۴۰۱؛ شمس‌الدینی و دهقانی، ۱۴۰۳)، مشارکت فعال در تصمیم‌گیری‌ها، کاهش تبعیض‌های جنسیتی، ارتقای کیفیت زندگی کاری و قدرت تصمیم‌گیری در جامعه و محیط کار است، برای ارتقای

منزلت اجتماعی و هویت زنان در این صنعت ضروری است (یاسوری و وطنخواه کلورزی، ۱۳۹۴). از نظر فردی، بعد شناختی با مفاهیمی چون عزت نفس، غرور، خودباوری در مواجهه با چالش‌ها و کنترل بر آینده گره خورده است که برای رشد شناختی زنان شاغل در گردشگری اهمیت دارد (بوزرجمهری و همکاران، ۱۴۰۱؛ نجارزاده و همکاران، ۱۴۰۳). بعد فرهنگی به حفاظت از میراث فرهنگی، اصلاح هنجارهای فرهنگی محدودکننده در نقش‌های جنسیتی در این صنعت (مانند کلیشه‌های شغلی در مشاغل همچون راهنمای تور) می‌پردازد (شمس‌الدینی و دهقانی، ۱۴۰۳). بعد سیاستی نیز با توزیع و قدرت دادن به زنان و دسترسی برابر به فرصت‌ها، عدالت درآمدی و شنیده شدن صدای زنان در سیاست‌گذاری‌های گردشگری، نقشی اساسی در مشارکت و نفوذ آن‌ها در این عرصه ایفا می‌کند. نهایتاً، بعد محیطی که بر توسعه پایدار گردشگری، حفاظت از منابع طبیعی و دانش بومی (در معرفی فرهنگ‌ها و رسوم محلی به گردشگران) تأکید دارد، نشان‌دهنده اهمیت نقش زنان در پایداری اکوسیستم‌ها و مقصدهای گردشگری است (حقیقت قهفرخی و نجفی‌پور، ۱۴۰۳). در مجموع، این ابعاد درهم تنیده و وابسته هستند و به ایجاد صنعت گردشگری و مهمان‌نوازی عادلانه‌تر، کارآمدتر و توانمندتر برای زنان کمک می‌کنند.

چرایی؟ صنعت گردشگری و مهمان‌نوازی به دلایل متعددی برای توانمندسازی و مشارکت زنان مناسب و جذاب است. یکی از مهم‌ترین دلایل، روند افزایشی تقاضای گردشگری است که به معنای بازار کار رو به رشد و فرصت‌های شغلی بیشتر برای زنان است (حجاریان، ۱۴۰۲). علاوه بر این، بسیاری از فعالیت‌ها و کسب‌وکارهای کوچک در این صنعت نیاز به سرمایه اندکی دارند که این امر ورود زنان با سرمایه اولیه محدود را تسهیل می‌کند و به آنان امکان راه‌اندازی کسب‌وکارهای مستقل را می‌دهد. همچنین، ریسک نسبتاً پایین کسب‌وکارهای خرد گردشگری در مقایسه با سایر صنایع، امنیت بیشتری را برای سرمایه‌گذاری و فعالیت زنان فراهم می‌آورد (بوزرجمهری و همکاران، ۱۴۰۱). از جنبه اجتماعی، این صنعت به طور فزاینده‌ای بر مسئولیت‌پذیری زنان تأکید دارد و پتانسیل بالایی برای توسعه مهارت‌ها و توانمندی‌های

رهبری آن‌ها ارائه می‌دهد (شمس‌الدینی و دهقانی، ۱۴۰۳). در نتیجه، شاهد سهم قابل توجه زنان در اشتغال‌های گردشگری هستیم که خود نشان‌دهنده ظرفیت‌های موجود برای حضور فعال‌تر آن‌ها است (اویسی و همکاران، ۱۴۰۲). گردشگری با طیف گسترده‌ای از مشاغل مستقیم و غیرمستقیم، فرصت‌های شغلی متنوعی را از مدیریت هتل‌ها و رستوران‌ها گرفته تا صنایع دستی و مشاغل خانگی فراهم می‌کند که با استعدادها و علاقه‌مندی‌های مختلف زنان سازگار است. از دیگر ویژگی‌های مهم این صنعت، انعطاف‌پذیری (تناسب با نقش زن در خانواده) است؛ بسیاری از مشاغل در گردشگری، به ویژه در بخش‌های خرد، امکان ساعت کاری منعطف را فراهم می‌کنند که این امر به زنان کمک می‌کند تا تعادل بهتری بین زندگی حرفه‌ای و مسئولیت‌های خانوادگی خود برقرار کنند (علیزاده و همکاران، ۱۴۰۳). در نهایت، زودبازده بودن کسب‌وکارهای گردشگری نیز ظرفیت دیگری است که به زنان امکان می‌دهد تا با سرمایه‌گذاری و تلاش نسبتاً کم، به سرعت به سودآوری رسیده و استقلال مالی خود را تقویت کنند (ساجدی و همکاران، ۱۴۰۰). مجموع این عوامل، صنعت گردشگری را به بستری مناسب برای توانمندسازی اقتصادی و اجتماعی زنان تبدیل کرده است.

چه وقت؟ زنان در صنعت گردشگری در شرایط و زمان‌های خاصی بیشتر نیازمند توانمندسازی هستند. این نیاز به توانمندسازی اغلب زمانی آشکار می‌شود که با چالش‌هایی نظیر ضعف عملکرد شغلی مواجه‌اند؛ این ضعف ناشی از کمبود آموزش، دسترسی محدود به منابع یا نبود فرصت‌های توسعه حرفه‌ای است. تحصیلات پایین برخی از زنان شاغل در این صنعت، بر ضرورت توانمندسازی از طریق آموزش‌های مهارتی و تخصصی تأکید دارد تا زنان بتوانند به موقعیت‌های شغلی بهتر دست یابند. با توجه به تأثیر تعامل محیط و شخص در توانمندسازی، تعارض‌های شغلی و فشارهای روحی-روانی در محیط کار (مانند تعاملات با مشتریان یا انتظارات بالا) نیز از دیگر مواقعی هستند که زنان به حمایت روانی و مهارت‌های مدیریت استرس نیازمندند (نوغانی دخت‌بهمنی و همکاران، ۱۳۹۳). از نظر اقتصادی، زمانی که

زنان با سطح پایین درآمدی و ناامنی شغلی روبرو می‌شوند، اهمیت توانمندسازی اقتصادی و حرفه‌ای برای بهبود وضعیت معیشتی و افزایش امنیت شغلی آنها افزایش می‌یابد؛ این وضعیت با توجه به فاقد بیمه بودن بسیاری از مشاغل گردشگری اهمیت دارد (ساجدی و همکاران، ۱۴۰۰). علاوه بر این، نابرابری‌های جنسیتی (مانند عدم توازن در فرصت‌های ارتقاء شغلی یا تبعیض در جامعه و محیط کار) و حقوق نابرابر (عدم پرداخت مساوی برای کار برابر) از جمله مهم‌ترین دلایلی هستند که نیاز به توانمندسازی را ایجاب می‌کنند (علیزاده و همکاران، ۱۴۰۳). در نهایت، نوسانات بازار گردشگری نیز بر آسیب‌پذیری زنان تأثیر می‌گذارد و نیاز به توانمندسازی در زمینه مهارت‌های کارآفرینی، بازاریابی و مدیریت ریسک را برای حفظ حداقل معیشت در شرایط ناپایدار مطرح می‌سازد (وثوقی و قاسمی، ۱۳۹۳). توانمندسازی زنان در این صنعت، پاسخی به چالش‌های عملکردی، اقتصادی، اجتماعی و روانی است که در مراحل مختلف زندگی حرفه‌ای و شخصی بروز می‌کند.

کجا؟ توانمندسازی زنان در برخی مکان‌ها و مقصدها ضرورت بیشتری دارد. مناطق روستایی و محروم یکی از مهم‌ترین مقاصد هستند. در این مناطق، به دلیل دسترسی کمتر به منابع، آموزش و فرصت‌های شغلی، زنان اغلب در حاشیه قرار می‌گیرند؛ بنابراین، توانمندسازی آنها به توسعه پایدار این جوامع و بهبود معیشت کمک شایانی می‌کند. در این مناطق، توانمندسازی شامل آموزش مهارت‌های مدیریت اقامتگاه‌های بوم‌گردی، تولید صنایع دستی، تعامل با گردشگران، بازاریابی و فروش می‌باشد (رنجبری و استعلاجی، ۱۳۹۳). دومین مکان، مقاصد اکوتوریستی است. با توجه به ماهیت حفاظت‌گرایانه اکوتوریسم، توانمندسازی زنان در این مناطق نقش آنها را در مدیریت پایدار منابع طبیعی، آموزش گردشگران درباره محیط‌زیست و فرهنگ محلی و همچنین توسعه خدمات اکوتوریستی سازگار با محیط‌زیست افزایش می‌دهد. این امر نه تنها به پایداری کمک می‌کند، بلکه فرصت‌های شغلی جدید و متناسب با دانش بومی زنان را نیز فراهم می‌آورد (امیدوار و همکاران، ۱۴۰۳؛ وثوقی و قاسمی، ۱۳۹۳). سرانجام، محیط‌های کاری

فرساینده در صنعت گردشگری و مهمان‌نوازی، از دیگر مکان‌هایی مورد تأکید در توانمندسازی زنان هستند. این محیط‌ها شامل شرایط کاری نامناسب، تبعیض جنسیتی و یا نبود فرصت‌های ارتقاء شغلی می‌باشند. توانمندسازی در این محیط‌ها شامل آموزش حقوق کار، مهارت‌های مذاکره، حل تعارض، ارتقای سلامت روانی و ایجاد شبکه‌های حمایتی برای زنان است تا از طریق مقابله با چالش‌ها به حقوق و فرصت‌های مناسب‌تری دست یابند (نوغانی دخت‌بهمنی و همکاران، ۱۳۹۳). تمرکز بر توانمندسازی زنان در این مکان‌ها و مقصدها به بهبود وضعیت اجتماعی، اقتصادی و حرفه‌ای آنان کمک می‌کند.

چه افرادی/سازمان‌هایی...؟ در سطح خرد، خانواده نقش اساسی در حمایت از زنان برای ورود به این صنعت و ادامه فعالیت‌های شغلی آنان ایفا می‌کند. حمایت‌های خانوادگی شامل تشویق، کاهش بار مسئولیت‌های خانگی و ایجاد فضای مناسب برای رشد حرفه‌ای می‌شود (شیرمحمدی و همکاران، ۱۴۰۲). در سطح صنعت، مدیران کسب‌وکارها، نقش محوری در ایجاد فرصت‌های شغلی برابر، فراهم آوردن آموزش‌های لازم، ارتقاء شغلی و ایجاد محیط کاری حمایتی برای زنان دارند (نوغانی دخت‌بهمنی و همکاران، ۱۳۹۳). در سطح کلان‌تر، دولت و مقامات دولتی در سطوح ملی و محلی با وضع قوانین حمایتی و ارائه تسهیلات و مشوق‌های مالی بسترساز توانمندسازی زنان هستند. همچنین، سازمان‌های گردشگری (اعم از دولتی و خصوصی) مسئولیت سیاست‌گذاری، برنامه‌ریزی و نظارت بر اجرای طرح‌های توانمندسازی زنان را بر عهده دارند (قنبری و همکاران، ۱۳۹۵؛ علیزاده و همکاران، ۱۴۰۳؛ یاسوری و وطنخواه کلورزی، ۱۳۹۴). بخش خصوصی، با سرمایه‌گذاری در طرح‌های گردشگری، ایجاد فرصت‌های کارآفرینی و ارائه خدمات متنوع به توانمندسازی زنان یاری می‌رساند (رنجبری و استعلاجی، ۱۳۹۳). جامعه محلی نیز با پذیرش و حمایت از فعالیت‌های زنان در گردشگری، نقش مهمی در موفقیت طرح‌های توانمندسازی ایفا می‌کند (شیرمحمدی و همکاران، ۱۴۰۲). علاوه بر این، سازمان‌های مردم‌نهاد با تمرکز بر آموزش، آگاه‌سازی و ارائه خدمات مشاوره‌ای و حمایتی، نقش مکملی در توانمندسازی زنان دارند (نعمتی

و علیزاده، ۱۴۰۳). سهامداران محلی، به ویژه در کسب‌وکارهای کوچک و متوسط، با سرمایه‌گذاری و مشارکت در طرح‌هایی که زنان را درگیر می‌کند، به ایجاد فرصت‌های اقتصادی کمک می‌کنند (علیزاده و همکاران، ۱۴۰۳). در نهایت، بانک‌ها و مؤسسات اعتباری با ارائه وام‌ها و تسهیلات مالی کم‌بهره به زنان کارآفرین و شاغل در گردشگری، نقش حیاتی در حمایت مالی از ابتکارات آنها دارند (قنبری و همکاران، ۱۳۹۵).

چطور؟ توانمندسازی زنان نیازمند رویکردی چندوجهی است. یکی از مهمترین شیوه‌ها، ایجاد فرصت‌های شغلی است. این امر شامل توسعه کسب‌وکارهای کوچک و خانگی در حوزه گردشگری (مانند اقامتگاه‌های بوم‌گردی) و رسمیت‌بخشی به اشتغال در این صنعت برای مثال از طریق بیمه است. هدف این شیوه، فراهم آوردن شغل‌های پایدار و با کیفیت برای زنان است. آموزش نیز سنگ بنای توانمندسازی است که با ارائه مهارت‌های فنی و تخصصی (مانند زبان‌های خارجی، مهارت‌های ارتباط با مشتری، هتلداری و ...) به ارتقای آگاهی زنان از حقوق و فرصت‌ها، تقویت تفکر حل مسئله، رویارویی با چالش‌ها، نوآوری و خلاقیت آنان کمک می‌نماید (قنبری و همکاران، ۱۳۹۵؛ نعمتی و علیزاده، ۱۴۰۳؛ نجارزاده و همکاران، ۱۴۰۳). این آموزش‌ها به زنان کمک می‌کند تا مهارت‌های لازم برای موفقیت در صنعت گردشگری را کسب کنند. از سوی دیگر، توانمندسازی زنان شامل ایجاد محرک‌های انگیزشی، آگاهی از استعدادهای درونی، افزایش اعتمادبه‌نفس، مبادلات فرهنگی-اجتماعی، ارتقای سلامت روان و ایجاد فضای گفت‌وگو است. این جنبه بر تقویت روحیه و خودباوری زنان برای فعالیت مؤثرتر در گردشگری و زندگی تأکید دارد (وثوقی و قاسمی، ۱۳۹۳؛ اویسی و همکاران، ۱۴۰۲). ظرفیت‌سازی نیز از شیوه‌های کلیدی است که مستلزم ارائه تسهیلات و اعتبارات مالی ویژه زنان، مشوق‌های مالی و غیرمالی برای طرح‌های خوداشتغالی، رفع موانع کارآفرینی، افزایش مالکیت زنان بر منابع و سرمایه، حمایت خانواده و جامعه، تشکیل انجمن‌های حامی زنان، همکاری و شبکه‌سازی، مشاوره‌های کسب‌وکار و حقوقی، بهبود

دسترسی به اطلاعات، منابع مالی و فناوری و در نهایت اطلاع‌رسانی است (وثوقی و قاسمی، ۱۳۹۳؛ رنجبری و استعلاجی، ۱۳۹۳؛ یاسوری و وطنخواه کلورزی، ۱۳۹۴). این اقدامات در دسترسی زنان به ابزارها و حمایت‌های لازم برای پیشرفت مؤثرند. در بعد سیاستی، توانمندسازی شامل اصلاح سیاست‌های جنسیتی، تغییر هنجارهای مردسالارانه، اصلاح نابرابری در درآمدی بین زنان و مردان، نظارت قانونی، کاهش تسلط نخبگان و ثروتمندان، حکمرانی خوب، شفافیت قانونی، استمرار وعده‌ها و سیاست‌های حمایتی از زنان است (وثوقی و قاسمی، ۱۳۹۳؛ شیرمحمدی و همکاران، ۱۴۰۲؛ صفاری و همکاران، ۱۳۹۹). این شیوه به دنبال ایجاد یک چارچوب قانونی و سیاستی عادلانه و حمایتی برای زنان است. در نهایت، گردشگری اجتماع‌محور، تقویت برنامه‌ریزی غیرمتمرکز و رویکرد پایین به بالا و تسهیل‌گری، از دیگر شیوه‌های مهم هستند (شفیعی‌ثابت و اکرمی، ۱۴۰۲؛ حجاریان، ۱۴۰۲). این رویکردها تضمین می‌کنند که برنامه‌های توانمندسازی متناسب با نیازهای واقعی زنان طراحی و اجرا شوند.

نتیجه‌گیری

هرچند اهمیت حضور و نقش‌آفرینی زنان در صنعت گردشگری و مهمان‌نوازی بر کسی پوشیده نیست، اما مطالعات ملی در زمینه توانمندسازی زنان در این حوزه همچنان در مراحل ابتدایی خود قرار دارد. صنعت گردشگری به دلیل ماهیت خدمات‌محور و تنوع فرصت‌های شغلی، بستر مناسبی برای توانمندسازی زنان فراهم می‌آورد. زنان می‌توانند در بخش‌های مختلفی از جمله مدیریت هتل‌ها، راهنمایی تور، صنایع دستی، مدیریت اقامتگاه‌های بوم‌گردی و حتی به عنوان کارآفرین در این صنعت فعالیت داشته باشند. حضور زنان در این صنعت نه تنها به توسعه و افزایش نرخ مشارکت اقتصادی - اجتماعی آنان کمک می‌کند، بلکه با افزایش کیفیت خدمات و بهبود تجربه گردشگران به رونق صنعت گردشگری نیز یاری می‌رساند. در حال، کمبود پژوهش‌های جامع و کاربردی در این زمینه، ضرورت مروری سیستماتیک برای ارائه یافته‌های علمی در چارچوبی مشخص را نشان می‌دهد. از سوی دیگر، ضرورت پژوهشی منسجم که به

تعیین مسیر مطالعات توانمندسازی در این صنعت پردازد، بیش از پیش احساس می‌شود. یافته‌ها حاکی از پتانسیل بالای گردشگری برای توانمندسازی زنان و تأثیرگذاری آن بر توسعه پایدار است که امروزه از مهم‌ترین مباحث گردشگری تلقی می‌گردد؛ این امر در سایه برابری و عدالت جنسیتی در جوامع، بخشی از اهداف توسعه پایدار است (یاسوری و وطنخواه کلورزی، ۱۳۹۴؛ نسانی و همکاران، ۲۰۱۹؛ ابوشاک و همکاران، ۲۰۲۱؛ سالتانا و همکاران، ۲۰۲۳). آنچه که مطالعات در ایران بر آن تأکید دارند افزایش نرخ مشارکت اقتصادی زنان از طریق ایجاد فرصت‌های شغلی و کسب درآمد از کسب‌وکارهای گردشگری است که به استقلال و خودکفایی آن‌ها کمک می‌کند (موسوته و لسی، ۲۰۱۵). این مسئله با توجه به تعداد قابل توجه زنان به عنوان نیمی از نیروی انسانی موجود (بلوسکر و همکاران، ۲۰۲۴)، فقر زنانه، نابرابری جنسیتی درآمد (چیپلانکار و شایکج، ۲۰۲۰)، رواج مشاغل غیررسمی و دستمزدهای پایین در گردشگری (نوغانی دخت‌بهمنی و همکاران، ۱۳۹۳؛ بوزرجمهری و همکاران، ۱۴۰۱) اهمیت بسیاری دارد. مسئله‌ای که همسو با ادبیات جهانی (ابوشاک و همکاران، ۲۰۲۱؛ فیگورا-دمسیک و همکاران، ۲۰۲۰) سبب توجه پژوهشگران به کارآفرینی و توانمندسازی زنان در گردشگری ایران شده است. ظرفیت‌سازی برای کارآفرینی در گردشگری بدون تامین حقوق برابر برای زنان در دستیابی به منابع و فرصت‌های کارآفرینی امکان‌پذیر نیست (ابوشاک و همکاران، ۲۰۲۱). ظرفیت‌سازی با توجه به سرمایه محدود اکثر زنان بویژه در مقصدهای روستایی و محروم، ضرورت افزایش دسترسی زنان به منابع مالی را مطرح می‌سازند (رزمجو و فیروزآبادی، ۱۳۹۹).

شایان اشاره است که توانمندسازی زنان محدود به بعد اقتصادی نبوده بلکه ابعاد اجتماعی و سیاسی آن نیز اهمیت دارد. یافته‌های پژوهش ناظر بر بازتوزیع قدرت در پی توانمندسازی است که با افزایش سطوح مشارکت زنان قدرت تصمیم‌گیری، حق انتخاب و آگاهی آنان را بهبود می‌بخشد (شمس‌الدینی و دهقانی، ۱۴۰۳؛ جی و همکاران، ۲۰۲۳؛ الشایر و همکاران، ۲۰۲۱). این فرصت در کنار نتایج اشاره شده در بعد

اقتصادی نه تنها بر شامل شدن بخش قابل توجهی از نیروی انسانی در فرایند توسعه‌ای متوازن شده (اگنیهوتری، ۲۰۲۱) بلکه به ارتقای کیفیت زندگی (جی و همکاران، ۲۰۲۳)، عزت‌نفس، هویت و خودآگاهی (زارعان و همکاران، ۱۳۹۷؛ واکوویک و همکاران، ۲۰۲۳) زنان منتهی می‌گردد.

یافته‌های پژوهش حاکی از ضرورت اتخاذ و پیاده‌سازی اقداماتی برای توانمندسازی زنان در گردشگری است زیرا مزایای حاصل از توانمندسازی به سهولت بدست نیامده و زنان با چالش‌ها و مشکلات بسیاری مواجه‌اند. تمرکز بیشتر بر این مسئله در ادبیات توانمندسازی زنان در گردشگری ایران همسو با ادبیات جهانی مبنی بر چگونگی و چرایی توانمندسازی زنان است (داتا و گیلی، ۲۰۱۲). آنچه از نتایج برمی‌آید اهمیت توجه به کلیشه‌های فرهنگی، هنجارهای جنسیتی و ساختارهای مردسالار در به حاشیه راندن و انزوای اجتماعی زنان است که سبب سطوح انگیزشی، مهارتی و آموزشی پایین بسیاری از زنان (هوسانی و همکاران، ۲۰۲۴؛ بیجیت، ۲۰۲۴؛ بوبک و همکاران، ۲۰۲۳؛ رانا و همکاران، ۲۰۲۵) و در نهایت اشتغال بیشتر در بخش خدمات اقامتی و پذیرایی شده است. بنابراین، تقویت ابعاد روانشناختی، کشف و شکوفایی استعدادها و شایستگی‌ها، تقویت دانش و مهارت، ارتقای سطوح دسترسی زنان به منابع نیازمند رویکردی جامع است (بولی و مک‌گیهو، ۲۰۱۴). این یافته‌ها همسو با ادبیات تحقیق بر دسترسی به منابع و اطلاعات تأکید دارند. یکی از مهم‌ترین اقدامات در این زمینه اجتناب از تبدیل توانمندسازی به شعاری جذاب توسط سیاستمداران برای پیشبرد برنامه‌های خود به شیوه‌ای استثماری است؛ یافته‌ها حاکی از استمرار حمایت‌های سیاستی از زنان است. اتخاذ رویکردی جامع در پرداختن به توانمندسازی زنان ضرورت مداخله سازمان‌ها و نهادهای گوناگون را نشان می‌دهد (ال‌حسن و همکاران، ۲۰۲۴).

سهم نظری پژوهش

مطالعه حاضر با بررسی و تحلیل جامع پیشینه پژوهش‌های مرتبط با توانمندسازی زنان در صنعت

گردشگری و مهمان‌نوازی ایران، تصویری جامع در این زمینه برای درک تحولات و روندهای پژوهشی ارائه می‌دهد. چارچوب ارائه شده به تبیین چرایی (دلایل اهمیت توانمندسازی)، چگونگی (رویکردها و مکانیزم‌های توانمندسازی)، کجایی (بسترها و زمینه‌های اعمال توانمندسازی) و شناسایی سازمان‌ها یا نهادهای نقش‌آفرین در فرآیند توانمندسازی زنان در گردشگری می‌پردازد. این چارچوب، نه تنها به تقویت مبانی نظری توانمندسازی زنان در گردشگری یاری می‌رساند، بلکه با ترسیم نقشه‌ای روشن، مسیر پژوهش‌های آتی در این حوزه را نیز هدایت می‌کند. بدین ترتیب، مطالعه حاضر سهم قابل توجهی در تعمیق درک نظری و کاربردی از توانمندسازی زنان در یکی از مهم‌ترین بخش‌های اقتصادی دارد.

پیشنهادات سیاستی و اجرایی

با توجه به چندوجهی بودن توانمندسازی زنان که شامل رویکردهای شغلی، آموزشی، روانشناختی، ظرفیت‌سازی، سیاسی و مدیریتی است، پیشنهادهای سیاستی و اجرایی زیر مطرح می‌شوند:

- شناسایی موانع قانونی-اداری کارآفرینی زنان در گردشگری و تصویب سیاست‌های حمایتی
- ارائه تسهیلات مالی و اعتباری ویژه زنان با نرخ بهره و ضمانت مناسب و مشوق‌های مالیاتی برای زنان کارآفرین و صاحبان کسب‌وکارهای کوچک در صنعت گردشگری
- افزایش آگاهی زنان از حقوق شغلی، فرصت‌های کارآفرینی و اهمیت حضور فعال در گردشگری
- تاکید بر آموزش‌های تخصصی در گردشگری
- حمایت از سلامت روان زنان شاغل در گردشگری و ایجاد محیط‌های کاری حامی و تشویق‌کننده

محدودیت‌های تحقیق و پیشنهادات برای پژوهش‌های آتی

نتایج پژوهش حاضر نشان می‌دهند که بیشتر مطالعات بر چگونگی توانمندسازی تأکید داشته‌اند، حال آنکه ذی‌نفعان مختلف نقش متفاوتی در این زمینه ایفا می‌کند. از این‌رو، پیشنهاد می‌شود مطالعات آتی به به تحلیل نقش، جلب حمایت‌ها و چالش‌های نقش‌آفرینی ذی‌نفعان بپردازند. همچنین، شواهد اندکی از

تحلیل سیاست‌ها و طرح‌های توسعه گردشگری در توانمندسازی زنان وجود دارد؛ با توجه به رویکرد برنامه‌ریزی متمرکز در کشور و وفور سیاست‌های دولتی، این موضوع جای تأمل و بررسی دارد. علاوه بر این، با ورود نسل Z به بازار گردشگری و تفاوت‌های این نسل، پیشنهاد می‌شود مطالعات آتی بر ضرورت‌ها و نیازهای آن‌ها در توانمندسازی تمرکز نمایند.

منابع

- امیدوار، نیلوفر؛ ایلانلو، مریم و استعلاجی، علیرضا (۱۴۰۳). «اکوتوریسم و توانمندسازی زنان روستایی (مورد مطالعه: روستاهای گیلان)». فصلنامه جغرافیایی فضای گردشگری، ۱۳(۵۱)، ۱۳۵-۱۱۷.
- اویسی، لیلا؛ کروبی، مهدی و اویسی، محمدمیر (۱۴۰۲). «شناسایی و اولویت‌بندی عوامل توانمندسازی زنان در صنعت گردشگری سلامت استان یزد». گردشگری و اوقات فراغت، ۸(۱۵)، ۱۴۴-۱۳۱.
- بوزرجمهری، خدیجه، اخلاقی، مرضیه و شایان، حمید (۱۴۰۱). «نقش گردشگری و توسعه اقامتگاه‌های بومگردی در توانمندسازی زنان روستایی (نمونه موردی: استان خراسان رضوی)». جغرافیا و آمایش شهری منطقه‌ای، ۱۲(۴۲)، ۱۷۰-۱۴۷.
- حجاریان، احمد (۱۴۰۲). «ارزیابی کاربست گردشگری جامعه‌محور در توانمندسازی زنان روستایی». گردشگری و اوقات فراغت، ۸(۱۶)، ۲۹۶-۲۷۳.
- حقیقت قهفرخی، فرزانه و نجفی‌پور، امیرعباس (۱۴۰۳). «نقش تعاونی‌های صنایع دستی در توانمندسازی زنان ژئوپارک جهانی قشم». زن و جامعه، ۱۵(۵۸)، ۴۸-۳۱.
- حیدری‌ساربان، وکیل و ملکی، ابوذر (۱۳۹۴). «بررسی اثرات اقتصادی، اجتماعی و روانشناختی گردشگری بر توسعه مناطق روستایی شهرستان مشگین شهر، مطالعه موردی: دهستان لاهرود». فصلنامه جغرافیایی فضای گردشگری، ۱۶(۲)، ۵۰-۳۵.
- خواجه شاهکویی، علیرضا؛ خوش‌فر، غلامرضا و کریمی، لیلا (۱۳۹۱). «نقش گردشگری در توانمندسازی زنان روستایی (مطالعه موردی: روستای زیارت شهرستان گرگان)». برنامه‌ریزی و توسعه گردشگری، ۱(۳)، ۱۲۵-۱۰۶.
- رزمجو، معصومه و فیروزآبادی، آمنه (۱۳۹۹). «بررسی رابطه بین عوامل اجتماعی و توانمندسازی اقتصادی زنان سرپرست خانوار (مطالعه موردی: زنان سرپرست خانوار تحت پوشش بهزیستی شهرستان بردسیر)». مطالعات و تحقیقات در علوم رفتاری، ۲(۳)، ۷۸-۶۲.

- رنجبری، مریم و استعلاجی، علیرضا (۱۳۹۳). «بررسی نقش گردشگری در توسعه کارآفرینی زنان روستایی (مطالعه موردی: روستای شیب دراز و برکه خلف)». گردشگری و چشم‌انداز آینده، ۴(۳)، ۸۱-۹۶.
- زارغان، منصوره؛ زراعی، معصومه و هنردوست، عطیه (۱۳۹۷). «توانمندسازی زنان سرپرست خانوار با تأکید بر برنامه‌های چهارم، پنجم و ششم جمهوری اسلامی ایران». زن در توسعه و سیاست، ۱۶(۲)، ۳۳۸-۳۱۹.
- ساجدی، بهناز؛ حاجری، زینب و سپهوند، فاطمه (۱۴۰۰). «توانمندسازی بانوان راهنمای گردشگری در استان لرستان». پژوهش‌های نوین در مدیریت کارآفرینی و توسعه کسب‌وکار، ۲(۱)، ۶۷۴-۶۸۷.
- سامیان، مسعود و بلالی، حمید (۱۳۹۲). «بررسی اثرات اقتصادی-اجتماعی گردشگری روستایی با استفاده از رویکرد سیستمی (مطالعه موردی: در روستای فرجین در همدان)». برنامه‌ریزی و توسعه گردشگری، ۲(۴)، ۱۸۰-۱۵۹.
- شفیعی‌ثابت، ناصر و اکرمی، سیده‌رضیه (۱۴۰۲). «اثرگذاری توانمندسازی ساختاری بر مشارکت زنان در طرح‌های توسعه گردشگری و دگرگونی فضایی سکونتگاه‌های روستایی شهرستان شاهرود و میامی». توسعه پایدار محیط جغرافیایی، ۵(۸)، ۱۰۵-۱۲۲.
- شمس‌الدینی، علی و دهقانی، فاطمه (۱۴۰۳). «ارزیابی تأثیر گردشگری اجتماع‌محور بر توانمندسازی اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی زنان (مورد مطالعه: روستاهای ساحلی استان بوشهر)». برنامه‌ریزی فضایی، ۱۴(۲)، ۱۶۲-۱۲۵.
- شیرمحمدی، یزدان؛ رضانی، فریده؛ نصیری هنده‌خاله؛ اسماعیل و کمالی سروستانی، آمنه (۱۴۰۲). «اثر کارآفرینی و درک کار بانوان بر توسعه برند گردشگری کشاورزی (مورد مطالعه: منطقه اورامانات)». زن و جامعه، ۱۴(۵۳)، ۵۸-۴۳.
- سفاری و همکاران (۱۳۹۹). «تأثیر مشارکت پایدار در گردشگری ماجراجویانه بر توانمندسازی زنان». مدیریت ورزشی، ۱۲(۵۹)، ۱۳۴-۱۱۳.
- علیزاده، محمد؛ نعمتی، ولی و صدیق، مهسا (۱۴۰۳). «تبیین نقش و جایگاه توانمندسازی زنان در توسعه پایدار گردشگری (مطالعه موردی: فعالان زن صنعت گردشگری استان اردبیل)». فضای گردشگری، ۱۳(۵۱)، ۴۰-۲۱.
- فاضل، رضا و رضانی‌فر، حدیثه (۱۳۹۱). «بررسی رابطه توسعه گردشگری و تغییران سبک زندگی در نواحی روستایی (مطالعه موردی: دهستان دو هزار)». برنامه‌ریزی و توسعه گردشگری، ۱(۳)، ۱۴۷-۱۲۶.
- قنبری، ابوالفضل؛ درخشان، الهام؛ حسن‌زاده، مهرشاد و گرامی‌زاده، آرش (۱۳۹۵). «عوامل مؤثر بر توانمندسازی زنان با تأکید بر بخش گردشگری (مطالعه موردی: شهر سی سخت)». مطالعات اجتماعی گردشگری، ۴(۸)، ۱۵۳-۱۲۷.
- نجارزاده، محمد؛ افرادی، مانده و جلالی‌نیا، میترا (۱۴۰۳). «تأثیر توسعه اکوتوریسم بر توانمندسازی زنان روستایی منطقه الموت

- غربی». پژوهش‌های روستایی، ۱۳(۳)، ۲۰۱-۱۸۳.
- نعمتی، ولی و علیزاده، محمد (۱۴۰۳). «توانمندسازی زنان و توسعه گردشگری در پیراشهر خلخال». توسعه فضاهای پیراشهری، ۱۳(۳)، ۱۴۴-۱۲۷.
- نوغانی‌دخت‌بهمنی، محسن؛ برادران کاشانی، زهرا؛ کرمانی، مهدی و اصغری‌پور ماسوله، احمدرضا (۱۳۹۳). «توانمندسازی مهارت‌محور کارگزاران خدماتی زن (مطالعه‌ای کیفی در مراکز اقامتی شهر مشهد)». زن در توسعه و سیاست، ۱۲(۳)، ۳۸۶-۳۶۳.
- وثوقی، لیلا و قاسمی، مهدیه (۱۳۹۳). «اکوتوریسم و توانمندسازی زنان روستایی (مورد مطالعه: روستای شیب‌دراز، جزیره قشم)». زن در توسعه و سیاست، ۱۲(۴)، ۶۱۰-۵۹۳.
- یاسوری، مجید و وطنخواه کلورزی، ژیلا (۱۳۹۴). «نقش گردشگری در توسعه کارآفرینی زنان روستایی (دهستان گوراب‌پس شهرستان فومن)». مطالعات جغرافیایی مناطق خشک، ۶(۲۰)، ۵۹-۴۶.

- Abou-Shouk, M. A., Mannaa, M. T., & Elbaz, A. M. (2021). Women's empowerment and tourism development: A cross-country study. *Tourism management perspectives*, 37, 100782.
- Acharya, B. P., & Halpenny, E. A. (2013). Homestays as an alternative tourism product for sustainable community development: A case study of women-managed tourism product in rural Nepal. *Tourism Planning & Development*, 10(4), 367-387.
- Agnihotri, N. (2021). Women's Empowerment and Their Decision-Making Supremacy: A Literature Review Approach. *International Journal of Entrepreneurship, Business and Creative Economy*, 1(1) 57-65.
- Ampumuza, C. (2010, November). *Women's empowerment through community-based and rural tourism*. Paper presented at Conference of Women's empowerment through community-based tourism and cultural exchange: chances and challenges of grassroots development projects, Kigali, Rwanda.
- Beloskar, V. D., Haldar, A., & Gupta, A. (2024). Gender equality and women's empowerment: A bibliometric review of the literature on SDG 5 through the management lens. *Journal of Business Research*, 172, 114442.
- Bobek, V., Schachl, A., & Horvat, T. (2023). The impact of women's economic empowerment on the rise of female entrepreneurship and human capital in South Africa. *International Journal of Diplomacy and Economy*, 9(1), 23-56.

- Boley, B. B., & McGehee, N. G. (2014). Measuring empowerment: Developing and validating the resident empowerment through tourism scale (RETS). *Tourism Management*, 45, 85-94.
- Boley, B., Maruyama, N., & Woosnam, K. (2015). Measuring empowerment in an Eastern context: Findings from Japan. *Tourism Management*, 50, 112–122.
- Chiplunkar, R., & Shaikj, N.B. (2020). A Literature Review on Women's Empowerment. *Studies in Indian Place Names*, 40 (20), Multidisciplinary research in social sciences and management studies.
- Datta, P. B., & Gailey, R. (2012). Empowering women through social entrepreneurship: Case study of a women's cooperative in India. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 36(3), 569-587.
- de Lurdes Calisto, M., & Sarkar, S. (2024). A systematic review of virtual reality in tourism and hospitality: The known and the paths to follow. *International Journal of Hospitality Management*, 116, 103623.
- El Hassan, H., Horobet, A., Ilie, A. G., Vancea, D. P. C., & Zaharia, R. M. (2024). Institutional experts' perspective on empowering women in Egypt: a qualitative analysis. *Transformations in Business & Economics*, 23(3).
- Elshaer, I., Moustafa, M., Sobaih, A. E., Aliedan, M., & Azazz, A. M. (2021). The impact of women's empowerment on sustainable tourism development: Mediating role of tourism involvement. *Tourism Management Perspectives*, 38, 100815.
- Figuroa-Domecq, C., de Jong, A., & Williams, A. (2020). Gender, tourism & entrepreneurship: A critical review. *Annals of Tourism Research*, 84, 102980.
- Hossain, M. S., Hosen, M., Pek, C. K., & Loh, Y. F. (2024). Exploring contemporary challenges and prospective solutions for women's empowerment: Does women's empowerment impact achieving Sustainable Development Goal 5?. *Business Strategy & Development*, 7(1), e355.
- Jie, H., Zaman, S., Uz Zaman, Q., Shah, A. H., & Lou, J. (2023). A pathway to a sustainable future: Investigating the contribution of technological innovations, clean energy, and Women's empowerment in mitigating global environmental challenges. *Journal of Cleaner Production*, 421, 138499.
- Kabeer, N. (2005). Is microfinance a 'magic bullet' for women's empowerment? Analysis of findings from South Asia.
- Krishna, P. (2014). Women's Empowerment through Entrepreneurship in the Service Sector with Special Reference to SHGs in Tourism. *Social Science*, 3(9): 159-160.
- Moswete, N., & Lacey, G. (2015). Women cannot lead: empowering women through cultural tourism in Botswana. *Journal of Sustainable Tourism*, 23(4), 600-617.

- Nassani, A. A., Aldakhil, A. M., Abro, M. M. Q., Islam, T., & Zaman, K. (2019). The impact of tourism and finance on women's empowerment. *Journal of Policy Modeling*, 41(2), 234-254.
- Rana, M. Q., Lee, A., Rodrigues Bezerra, J. F., & Villas Boas, G. H. (2025). Evaluating the Agreement Index of the Barriers Faced by Women During the Transition from Higher Education to Empowerment in Brazil: A Sustainable Development Perspective. *Administrative Sciences*, 15(3), 82.
- Sultana, F., Wahab, M. A., Nahiduzzaman, M., Mohiuddin, M., Iqbal, M. Z., Shakil, A., ... & Asaduzzaman, M. (2023). Seaweed farming for food and nutritional security, climate change mitigation and adaptation, and women empowerment: A review. *Aquaculture and Fisheries*, 8(5), 463-480.
- Vukovic, D. B., Petrovic, M., Maiti, M., & Vujko, A. (2023). Tourism development, entrepreneurship, and women's empowerment—Focus on the Serbian countryside. *Journal of Tourism Futures*, 9(3), 417-437.
- Yigit, S. (2024). *Empowered Women and Political Leadership*. In *Global Insights on Women Empowerment and Leadership* (pp. 62-81). IGI Global.